

Заболотня А.С., Варипаєв О.М.
Державний біотехнологічний університет
Харків, Україна

ПРОБЛЕМИ ДИСКРИМІНАЦІЇ ТА ПАСТКИ ТОЛЕРАНТНОСТІ УСУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Результатом процесу всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції є мультикультурність сучасного світу. Глобальне суспільство складається з великої кількості етносів, культур, мов, конфесій. Процеси глобалізації для соціуму мають безперечні позитивні наслідки, що обумовлюють підвищення середнього рівня життя і розширення життєвих перспектив населення (при нижчих для нього витратах).

Проте, це явище також обумовлює загострення серйозних проблем, серед яких все частіше зазначають дискримінацію людей за тими чи іншими ознаками. Люди стикаються із обмеженнями рівного здійснення своїх прав за причин їх відмінності від вигаданих норм суспільства. Дискримінація є однією з форм насильства та порушення прав людини. Вона зачіпає мільйони людей щодня, та змушує жертв дискримінації виходити на мітинги та буквально виборювати право на повноцінне життя. Вирішення цього питання виносять на законодавчий рівень та формують певні засади запобігання та протидії дискримінації в різних країнах. Проте, законодавче недопущення дискримінації за різних причин нівелюється та мінімально впливає на вирішення цієї проблеми за причин необізнаності громадян, як і тих, хто дискримінує, так і жертв дискримінації, що не завжди навіть усвідомлювали протиправність ситуації у яку вони потрапили [3].

Варто зауважити, що дискримінацію визначають скоріше не нагальною проблемою суспільства, а агресивною формою прояву інших болючих проблем, що постають сьогодні. Значну загрозу для сучасного світу становлять такі явища, як ксенофобія, націоналізм, екстремізм та інші. Протягом історії людства ці явища завжди знаходили ґрунт для розвитку. Ксенофобія спільно із націоналізмом є корінням такого феномену, як екстремізм. Наукове суспільство має деякі складнощі із визначенням цього терміну. В багатьох джерелах феномен екстремізму пов'язують із розвитком радикалізму, як невід'ємного компоненту політичного життя країн світу [8].

Шляхи вирішення проблем нетерпимості до неоднорідності світу (етнічної, соціальної, культурної та інших) сучасне суспільство вбачає у всебічному заклику до толерантності, як обов'язкового правила будь-яких відносин. Толерантність виступає необхідною умовою виживання і розвитку сучасної цивілізації [6].

Правильність трактування описаних феноменів є предметом обговорення і сьогодні. Огляд суті дискримінації, ксенофобії, радикалізму, екстремізму та парадоксу толерантності дає можливість розглянути ці поняття всебічно та

сформувані підґрунтя для обговорення питань щодо боротьби з даними явищами в сучасному суспільстві.

Дискримінацію визначають, як рішення, дії чи бездіяльність, які обмежують або надають привілеї особі чи групі осіб за певною ознакою. Дискримінація може мати місце за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, сімейного та майнового стану, місця проживання, мови та інших ознак.

Поняття дискримінації тісно пов'язане з терміном нетерпимість. Нетерпимістю називають неповагу до вчинків або переконань людей, які можуть відрізнятися від звичних для людини. Неприйняття або ідентифікація людей як «неправильних», «ненормальних», «інших». Зазвичай такі люди належать до іншої соціальної чи етнічної групи, або люди з іншою політичною чи сексуальною орієнтацією. Прояв нетерпимості варіюється в широкому спектрі дій: починаючи від уникнення таких людей і закінчуючи тілесними ушкодженнями або навіть вбивствами [8].

Дискримінація відрізняється від нетерпимості тим, що в певних ситуаціях ставлення до людини змінюється порівняно з іншими подібними ситуаціями лише тому, що ця особа чи група людей належать до певної групи чи категорії людей [3].

Причиною дискримінації, як правило, є власні переконання людини, які не мають логічного підґрунтя та ґрунтуються на стереотипних плітках, вигадці чи поодиноким негативним досвідом. Можна визначити прямі та непрямі наслідки такого явища як дискримінація. Прямими наслідками є порушення прав людей, які стають жертвами дискримінації, такі люди почуваються безпорадними, тому що факт дискримінації обмежує розвиток їх навичок і в багатьох випадках доступ до роботи, медичних послуг, освіти чи житла. Непрямі наслідки направлені на суспільство, в якому присутня дискримінація. У цьому випадку всі громадяни позбавляються можливості вільно та повноцінно розкрити власний потенціал, а також потенціал суспільства в цілому. Таке обмеження виникає як через фактичну дискримінацію тих осіб, які можуть принести користь суспільству, так і через страх стати жертвою дискримінації у разі демонстрації нових ідей та відмінностей.

Дискримінація порушує принципи рівності та недискримінації, закріплені в Загальній декларації прав людини: «Усі люди народжуються вільними та рівними у своїй гідності та правах». Концепція рівності в гідності та правах є основою сучасної демократії. Інша стаття Загальної декларації прав людини закріплює свободу від дискримінації: «Кожен має всі права і свободи, викладені в цій Декларації, без будь-яких винятків» [9].

Зазвичай дискримінація відбувається під впливом більшості щодо меншин, хоча варто зазначити, що дискримінація меншин також є частим явищем. Але бути в більшості – це динамічна ситуація, яка залежить від багатьох факторів. Демократичні країни вразливі до «тиранії більшості»:

ситуації, коли правління більшості є настільки репресивним, що повністю ігнорує потреби та бажання меншості.

Система прав людини відіграє ключову роль у забезпеченні захисту громадян не тільки від гноблення з боку окремої особи чи невеликої групи осіб, а й у протидії дискримінації меншин з боку більшості. Такий захист є фундаментом демократичного суспільства та забезпечує рівноправність усіх соціальних груп.

Стереотипи та упередження формуються як результат процесу соціалізації та становлять узагальнене уявлення про певну групу людей або явище. Стереотипи виконують функцію спрощення складної реальності, але водночас створюють викривлене сприйняття суспільних явищ. Відмінність між стереотипом і упередженням полягає у тому, що стереотипи, на відміну від упереджень, можуть бути переглянуті за наявності достатньої інформації про конкретну людину або ситуацію.

Упередження – це судження, яке зазвичай є хибним, але формується без глибокого знання про об'єкт оцінки. Як і стереотипи, упередження часто виникають у процесі соціалізації та стають підґрунтям для дискримінації та нетерпимості. Дискримінація та нетерпимість можуть мати як свідомий, так і несвідомий характер, виступаючи практичним виразом упереджень [3].

Дискримінація може здійснюватися прямим або непрямим способом. Пряма дискримінація характеризується наявністю очевидного наміру обмежити права людини або групи осіб через певні ознаки. Наприклад, відмова жінкам у працевлаштуванні виключно на підставі статі є класичним прикладом прямої дискримінації. Пряма дискримінація означає прийняття рішень, вчинення дій або бездіяльність, що створюють ситуацію менш прихильного ставлення до певних осіб порівняно з іншими в аналогічних умовах [8].

Непряма дискримінація виникає тоді, коли формально нейтральні правила чи умови фактично ставлять представників певних груп у не вигідне становище. Наприклад, вимога певного дрес-коду, яка забороняє покриття голови, може стати перешкодою для працевлаштування людей з релігійними переконаннями. Такі на перший погляд нейтральні вимоги можуть порушувати права представників окремих соціальних груп.

Підбурювання до дискримінації – це будь-які заклики до обмеження прав людини або групи осіб на підставі певних ознак. Такі дії сприяють поширенню дискримінаційних практик у суспільстві.

- Утиск – це поведінка, яка призводить до приниження людської гідності через належність до певної соціальної групи або володіння специфічними ознаками [3].
- Ксенофобія – це патологічно нав'язливий страх або упередження стосовно іноземців та іноземних культур. Такий страх базується на хибному переконанні, що іноземці становлять загрозу національній безпеці чи культурній ідентичності [8].
- Расизм – це форма дискримінації, яка базується на уявленнях про расову перевагу або неповноцінність. Расистські ідеології мають

соціально конструйований характер і не мають наукового підґрунтя, адже сучасні дослідження доводять відсутність чітко розмежованих біологічних расових груп. Протягом історії расизм виправдовував такі явища, як рабство, колоніалізм та примусову стерилізацію.

- Антисемітизм – це ворожість до єврейського народу як релігійної або етнічної меншини, що часто супроводжується соціальною, економічною та політичною дискримінацією. Незважаючи на прогрес у боротьбі з антисемітизмом, він залишається поширеним явищем у сучасній Європі [6].
- Гендерна дискримінація охоплює як дискримінацію на підставі статі (сексизм), так і дискримінацію за гендерною ідентичністю. Вона може виявлятися як у формі обмеження трудових прав жінок і чоловіків, так і в упередженому ставленні до трансгендерних осіб.
- Гомофобія – це ірраціональний страх та упередження щодо осіб з гомосексуальною чи бісексуальною орієнтацією. На основі гомофобії формуються обмеження прав представників ЛГБТК-спільноти, включно з правом на працю, шлюб та усиновлення дітей [8].

Соціальна дискримінація щодо ЛГБТК-спільноти часто виявляється через обмеження прав на працю та сімейне життя. Зокрема, у багатьох країнах Європи гомосексуальні пари досі стикаються з перешкодами у праві на шлюб та усиновлення дітей [6].

Також варто звернути увагу на випадки, які не можуть розглядатися як дискримінація. Дискримінацією не вважаються дії, що не обмежують права інших осіб та не створюють перешкод для їх реалізації, а також не надають переваг особам або групам без наявності обґрунтованих причин. Наприклад, заходи, спрямовані на встановлення державних соціальних гарантій для окремих категорій громадян або спеціальні вимоги щодо реалізації певних прав, передбачені законодавством, не мають нічого спільного з дискримінацією [3].

На жаль, явища ксенофобії, дискримінації, агресивного націоналізму та буденних форм упередженості залишаються невід'ємною частиною глобального суспільного життя. Державні органи різних країн активно працюють над створенням програм, спрямованих на заохочення різноманіття, забезпечення рівності та захист прав людини, сприяючи розвитку толерантності та запобігаючи дискримінації.

Радикалізм є соціально-політичним феноменом, що виявляється у крайніх підходах до вирішення суспільних питань, відкидаючи компроміси та пропонуючи рішучі дії для досягнення поставлених цілей. Цей феномен набуває різних форм залежно від соціального, політичного, релігійного або філософського контексту [4].

У сучасних умовах радикалізм дедалі частіше виступає важливим чинником політичного життя багатьох країн, проявляючись як у діях правлячих і опозиційних еліт, так і серед широких верств населення. Глобалізація та швидкі суспільні зміни сприяють трансформації радикальних ідей, що

призводить до виникнення нових форм та проявів цього явища. Історичний досвід свідчить про те, що радикальні методи часто використовуються владою навіть у періоди відносної стабільності [4].

Джерелами радикалізму можуть бути як соціально-економічні та політичні чинники, так і ідеологічні переконання, що формуються під впливом загроз техногенного чи екологічного характеру. Радикалізація часто виникає на тлі незадоволеності соціальних груп неможливістю демократичного вирішення накопичених проблем або через неспроможність владних структур реагувати на нові виклики суспільного життя.

Радикалізм характеризується двома основними компонентами: по-перше, соціально-політичний ідеал радикала суперечить існуючому суспільному устрою; по-друге, радикалізм орієнтований на застосування рішучих та безкомпромісних заходів для досягнення поставленої мети. У сучасному суспільстві радикалізм пов'язаний з фундаменталізмом – суворим дотриманням певної доктрини; утопізмом – вірою у можливість створення ідеального суспільства; та революційністю – переконаністю у необхідності радикального перетворення соціально-політичних відносин [4].

Соціально-політичний радикалізм виконує низку функцій у суспільстві: сигналізує про соціально-політичні негаразди, знижує напруженість через канали вираження невдоволення, здійснює тиск на політичні інститути, сприяючи корекції політичного курсу [6].

Небезпечні форми соціального радикалізму, такі як етнічний та релігійний радикалізм, призводять до конфліктів на ґрунті національної або релігійної ідентичності. Вони проявляються у дискримінації та відкритому нехтуванні правами інших народів чи конфесій, що призводить до насильницьких зіткнень на міжетнічному та міжконфесійному рівнях.

Екстремізм є крайнім проявом радикалізму та характеризується застосуванням насильницьких методів для досягнення цілей. Визначення екстремізму залишається дискусійним, оскільки окремі науковці ототожнюють його з тероризмом, інші ж вважають його засобом радикального відкидання загальноприйнятих норм. У сучасному розумінні екстремізм трактується як діяльність, спрямована на насильницьку зміну політичного устрою або утвердження ідеологічних переконань [7].

У рамках міжнародних угод, таких як Шанхайська конвенція про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом та екстремізмом, екстремізм визначається як дії, що спрямовані на насильницьке захоплення або утримання влади, а також на підлив громадської безпеки [4].

Екстремістами зазвичай визнають суб'єктів, які не здатні досягти своїх цілей легітимними та правовими методами. Через це екстремісти активно застосовують політичний шантаж як щодо чинної влади, так і до суспільства в цілому, прагнучи дестабілізувати політичний режим з метою його зміни насильницьким шляхом. Формально закріпити поняття екстремізму в законодавстві можливо лише у випадках, коли радикальні форми політичного мислення трансформуються у прояви «екстремізму дії» – такі як громадянська

війна, нелегітимне насильство, геноцид, етноцид або терор, що супроводжуються порушенням прав і свобод людини, закріплених у конституційних актах сучасних держав та міжнародних правових нормах. У зв'язку з цим політичний радикалізм перетворюється на екстремізм лише тоді, коли відбувається перехід від теоретичних ідей до реальних дій [1].

У контексті глобалізації толерантність набуває дедалі більшого значення як основний елемент суспільного життя, оскільки глобалізаційні процеси спричиняють загострення ксенофобії, дискримінації та інших форм соціальної винятковості. Зростаюча відкритість комунікацій, зменшення культурних і політичних бар'єрів між державами та народами підсилюють науковий і суспільний інтерес до проблеми толерантності. Сучасний світ складається з численних етнічних груп, культур, мов і конфесій, які, з огляду на історичні передумови, поступово перетворюються на багатокультурні спільноти. Проте глобалізація також спричиняє негативні явища, такі як ксенофобія, нетерпимість, дискримінація, формування почуття соціальної винятковості тощо. У цьому контексті толерантність, як соціально-культурний імператив, стає необхідною умовою збереження стабільності та розвитку суспільства. Вона передбачає повагу до представників різних етносів, релігій та культур, що є важливою умовою виживання й сталого розвитку сучасної цивілізації [1, 6].

Поняття толерантності охоплює багатоаспектний зміст, що відображає різні підходи до його розуміння залежно від контексту. У загальному сенсі толерантність означає «допустиме відхилення», однак кожна наукова дисципліна інтерпретує це явище по-своєму. З філософської точки зору толерантність розглядається як здатність із гідністю приймати іншу людину, явище або подію, демонструючи терпіння, витримку та примирення. У політичному контексті толерантність полягає у визнанні свободи іншої особи, її права на власні погляди, переконання та форми поведінки. Соціологічний підхід акцентує увагу на прояві милосердя, делікатності та прихильності до інших людей. З точки зору педагогіки толерантність трактується як готовність приймати людей такими, якими вони є, взаємодіяти з ними на основі згоди та порозуміння [2].

Сьогодні слово «толерантність» часто вживається в повсякденному обговоренні тих чи інших проблем, але деякі вчені висловлюють тезу: «Толерантність і прийняття – це не те, до чого має прагнути справді демократичне суспільство». Таку думку висловила соціолог Сюзанна Дана Волтерс, авторка книги «The Tolerance Trap» або «Пастки толерантності» [5].

В основу книги покладено концепцію логічного парадоксу толерантності, яка говорить про те, що особа, яка має антагоністичні погляди на нетерпимість, а отже, не толерує цього. У цьому випадку толерантна людина за визначенням буде не толерантною [5].

Основна ідея полягає в тому, що значення терміна «толерантність» відійшло від первісної суті вживання цього слова. Наприклад, у пізній середньоанглійській мові слово «толерантність» означало здатність терпіти біль і нещастя. А середньовічні лікарі вивчали граничну дозу отруйної речовини,

яку організм здатний «стерпіти» в собі і перевищення якої викликає реакцію відторгнення. А підводні камені толерантності полягають у тому, що навіть сьогодні слово «толерантність» зберігає цей негативний відтінок, бо «терпіти» можна лише щось погане, неправильне чи неприємне[2].

«Пастка толерантності» полягає в тому, що ті, кого терплять, погоджуються бути терпимими, що означає асиміляцію та нівелювання іншими. Що відхиляється від основних вимог Загальної декларації прав людини: рівність, повага до відмінностей, досягнення повних – а не часткових і окремих – прав у громадянському суспільстві. Дискурс толерантності, як поняття сьогодні, автор називає красивими шатами, які сором'язливо прикривають досі невирішену проблему. З іншого боку, якщо проблеми немає, потреба її терпіти також відпадає[5].

Сюзанна Волтерс описує толерантність як нову форму пасивної байдужості світового суспільства. Автор зазначає, що в сучасному суспільстві варто наголошувати на тих оздоровчих змінах, які принесуть різні культури, релігії, етнічні групи. А саме про широту поглядів дітей, вихованих без замовчування індивідуальних відмінностей, про потужний внесок досі маргіналізованих ЛГБТКК-людей в американське мистецтво, про свободу самовираження та самоідентифікації. І хоча «Пастка толерантності» написана про Америку і розрахована насамперед на американську аудиторію, її тези актуальні для всього світового суспільства [2, 5].

Отже, явище глобалізації обумовлює загострення серйозних проблем, серед яких все частіше зазначають дискримінацію людей за тими чи іншими ознаками. Люди стикаються із обмеженнями рівного здійснення своїх прав за причин їх відмінності від вигаданих норм суспільства. Дискримінація є однією з форм насильства та порушення прав людини. Варто зауважити, що дискримінацію визначають скоріше не нагальною проблемою суспільства, а агресивною формою прояву інших болючих проблем, що постають сьогодні. Значну загрозу для сучасного світу становлять такі явища, як ксенофобія, націоналізм, екстремізм та інші. Шляхи вирішення проблем нетерпимості до неоднорідності світу сучасне суспільство вбачає у всебічному заклику до толерантності, як обов'язкового правила будь-яких відносин.

Огляд суті дискримінації, ксенофобії, радикалізму, екстремізму та парадоксу толерантності дає можливість розглянути ці поняття всебічно та сформулювати підґрунтя для обговорення питань щодо боротьби з даними явищами в сучасному суспільстві.

Дискримінація визначають, як рішення, дії чи бездіяльність, які обмежують або надають привілеї особі чи групі осіб за певною ознакою. Поняття дискримінації тісно пов'язане з термінами: нетерпимість, стереотипи, упередження, забобони, підбурювання до дискримінації, ксенофобія, расизм, антисемітизм, сексизм, гомофобія.

Дискримінація порушує принципи рівності та недискримінації, закріплені в Загальній декларації прав людини. Дискримінацією не є дії, які не обмежують

права інших осіб і не створюють перешкод для реалізації цих прав, а також не надають переваг особам чи групам осіб без поважних причин.

На жаль, ксенофобія та дискримінація, високий рівень агресивного націоналізму та банальні форми дискримінації є повсякденною реальністю світового суспільства. Органи влади в різних країнах працюють над розробкою програм по заохоченню до різноманіття, рівності, недискримінації та прав людини.

Радикалізм – це орієнтир на діяльність або спосіб життя, результатом якого є рішуча дія, що послідовно і прямо йде до наміченої мети, відкидаючи будь-які компроміси. Радикальні методи вирішення суспільно–політичних проблем, особливо актуалізованих у кризових умовах, часто використовуються владою в періоди стабільного розвитку. Джерелами радикалізму є несприятливе соціально–економічне та політичне середовище, світоглядні та ідеологічні уявлення, техногенні та екологічні загрози тощо. Радикалізм також породжується неможливістю змінити існуючий стан речей демократичними методами.

Найбільш небезпечними видами соціального радикалізму є етнічний і релігійний – дотримання крайніх поглядів і методів у теорії і практиці міжнаціональних і міжконфесійних відносин. Часто саме релігійний радикалізм є основою для виникнення екстремізму. Екстремізм – це практика, що ґрунтується на радикальних ідеях, які протистоять ідеям суспільно-політичного устрою та закликають до негайної насильницької зміни конституційного ладу. Слід уточнити, що поняття екстремізму є штучним поняттям сучасності, яке народилося в результаті зіткнення держав з новим комплексом морально–політичних викликів. Законодавчо й об'єктивно «закріпити» екстремізм можна лише тоді, коли крайні форми політичного мислення перетворюються на «екстремізм дії». Тому політичний радикалізм стає екстремізмом лише тоді, коли він переходить від слів до дії.

Толерантність, що ґрунтована етнічною, соціальною і культурною неоднорідністю, прагненням до стабільності соціуму, є своєрідним імперативом часу. Як повага до представників різних етносів, релігій і культур, толерантність є необхідною умовою виживання і розвитку сучасної цивілізації. Деякі вчені висловлюють тезу: «Толерантність і прийняття – це не те, до чого має прагнути справді демократичне суспільство». Таку думку висловила соціолог Сюзанна Дана Волтерс, авторка книги «The Tolerance Trap» або «Пастки толерантності». «Пастка толерантності» полягає в тому, що ті, кого терплять, погоджуються бути терпимими, що означає асиміляцію та нівелювання іншими. Що відхиляється від основних вимог Загальної декларації прав людини: рівність, повага до відмінностей, досягнення повних – а не часткових і окремих – прав у громадянському суспільстві.

Отже, такі поняття, як дискримінація, радикалізм, екстремізм та толерантність є актуальним предметом обговорення сучасного суспільства. Дивує те, що навіть, здавалося б суспільне явище «толерантність», яке криє у собі шляхи вирішення проблем утворених у зв'язку із різноманітністю

світового соціуму є проблемним питанням. І це питання потребує всебічного освітлення та пошуку шляхів вирішення на законодавчому рівні, так само, як і дискримінація, ксенофобія, расизм та інші.

Література:

- 1.Бабкіна К. Парадокс толерантності по-українськи 2020. № Made for minds. Суспільство.
- 2.Гнедкова Г. «Пастка толерантності», або Крок вперед і два назад // Критика феміністична. 2019. № 2. С. 107–109.
- 3.Пилипчук Р. В. Дискримінація / Р. В. Пилипчук, Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001.
- 4.Требін М. П. Радикалізм у сучасному світі: соціально-політичний аналіз // The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophie so flaw, political science, sociology. 2019. № 43 (4). С. 118-132.
- 5.Walters S. D. The Tolerance Trap: How God, Genes, and Good Intentions Are Sabotaging Gay Equality / S. D. Walters, NYU Press-е изд., NewYork:, 2014. 343 с.
- 6.Толерантність, як соціогуманітарна проблема сучасності Житомир:, 2015.
- 7.Термінологічний словник з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму, фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та корупції под ред. А. Г. Чубенко, І. Б. Черкаський, Organization for Security and Co-operation in Europe, Київ: Організація з безпеки в Європі, Координатор проєктів в Україні, 2018. 825 с.
- 8.Дискримінація та нетолерантність // Kompas [Електронний ресурс]. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/discrimination-and-intolerance>.
- 9.Протокол № 12 до Конвенції з питань захисту прав людини і основоположних свобод.